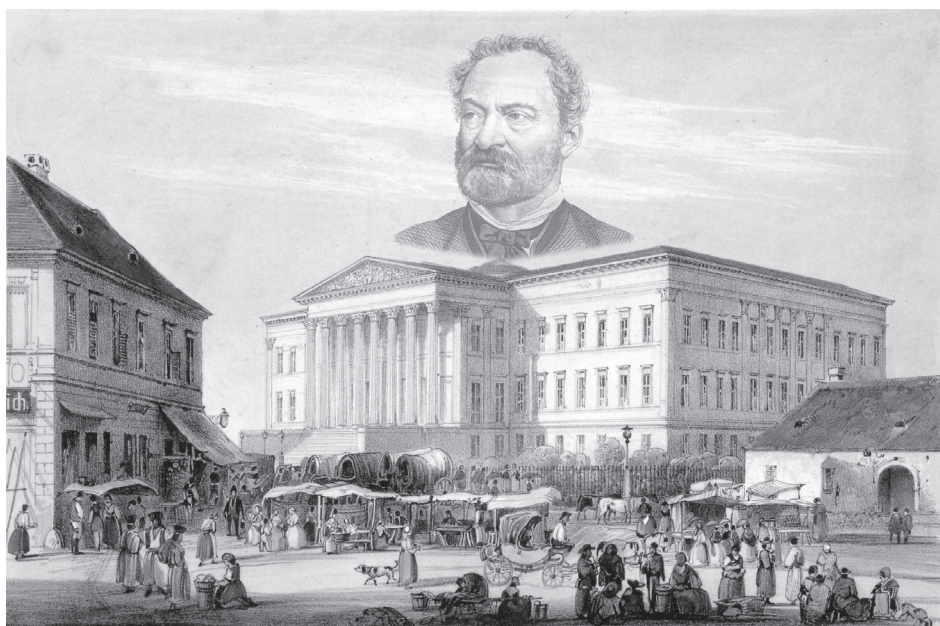

„Ez egy küzdelmekben edzett tábor,
élén a genialis vezér – Erkel!”¹
Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum

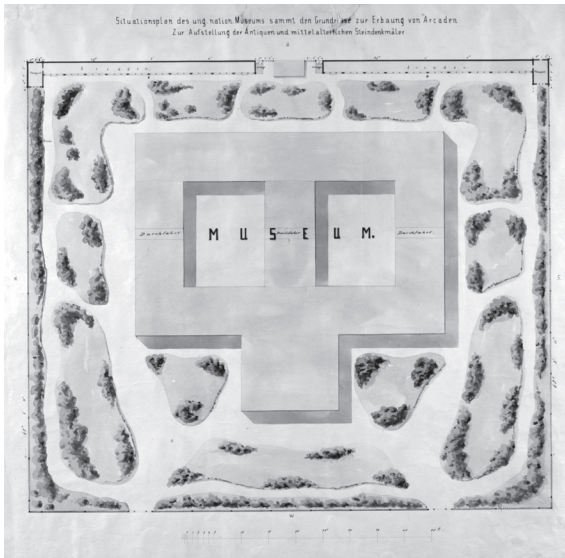

1. kép: A filharmoniai koncertek színhelye: a Magyar Nemzeti Múzeum épülete.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

A 125 éve elhunyt Erkel Ferencnek a Nemzeti Színházhoz fűződő kapcsolata közismert és magától értetődő, de az, hogy nagy zeneszerzőnknek, a nemzeti opera megteremtőjének milyen kapcsolata volt a Magyar Nemzeti Múzeummal, az már korántsem olyan ismert történet. Bár Erkel bizonyára többször járt a múzeumban, mint látogató, és talán valamilyen adománnyal is gyarapíthatta annak gyűjteményeit, tanulmányunkban elsősorban nem ezt tesszük vizsgálat tárgyává, hanem azt, hogy Erkel „a nemzet múzeumában” hogyan, milyen minőségében jelenhetett meg. Természetesen első magyar közgyűjteményünkben is zenészként láthatjuk őt.

Erkel Nemzeti Múzeumhoz való kötődésének két fontos eleme volt, pontosabban szólva két cél találkozott ebben a kapcsolatban: a múzeum körüli terület parkosítása és a filharmonikusok zenekarának létrehozása. Berzeviczy Albert a korról írt átfogó munkájában ezt így fogalmazta meg: „A filharmonikusok avatták fel a Nemzeti Múzeum dísztermét hangversenyteremmé, az addig használt Nemzeti Színház helyett. Ebben érdekük találkozott Kubinyi Ágoston múzeumi igazgató igyekezetével, ki a közönség oda vonzásával akarta siettetni a Múzeum kietlen környékének parkká alakítását.”²

2. kép: A Múzeumkert helyszínrajza Reitter Ferenc 1859-ben készült tervén. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

szükségeiről, amelyet aztán minden országgyűlési képviselőnek eljuttatott. A tervbe vett munkálatok között szerepelt a múzeum körüli udvar rendezése is.⁴ A szabadságharc időszakában a kérdés végül nem kerülhetett napirendre és 1849-et követően is csak Kubinyi kitartó próbálkozásain múlott, hogy a Múzeumkert ügye nem vált reménytelenné.

A Magyar Nemzeti Múzeum e kérdésben az állam anyagi támogatására nem számíthatott, úgyhogy a szükséges összeget adományokból, társadalmi összefogással kellett előteremteni. A pénzügyi viszonyok viszont elég lassan gyűltek, ezért Kubinyi igazgató 1851. december 23-án kérvényt nyújtott be a teljhatalmú császári biztoshoz, hogy a parkosítás javára a múzeumban „a zenede segédműködése mellett” hangversenyeket rendezhessen.⁵ Az első „kerti” hangversenyt 1852-ben tartották. Ezt követően majd másfél évtizeden át a múzeum díszterme számított a legrangosabb koncerthelyszínnek Pesten.

A múzeumot övező terület rendezésére az épület 1847. évi elkészülte után került volna sor, Pollack Mihálynak meg is volt az elképzelése a múzeum „küludvarának” parkosítására,³ de a történelem közbeszólt. 1848–1849-ben a múzeum-palota körül ugyanis nemzetőrök gyakorlatoztak, katonák táboroztak, és a híres-nevezetes március 15-i népgyűlésen kívül számos politikai gyűlést is tartottak, amelyek közepette gondolni sem lehetett kertészeti munkálatokra. A múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston azonban így is mindent megpróbált elérni intézménye számára, például azzal, hogy 1848-ban egy rövid füzetet nyomtatott ki a múzeum helyzetéről és

3. kép: Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Fővárosunk közönségét a színház felvonásközi zenéje ismertette meg elsőként a szimfonikus zenével. Az 1830-es évek derekától a Pestbudai Hangászegyesület tartott koncerteket, amelyeken a karművek mellett zenekari darabok is elhangzottak. Ezek a koncertek azonban nem váltak rendszeressé és professzionálisnak sem voltak mondhatóak. A rendszeres zenekari hangversenyek rendezésének gondolata végül is az 1850-es évek elején fogant meg a Nemzeti Színház zenekarának tagjaiban. Az ügy legaktívabb mozgatói, a színházi zenekar karmesterei, Doppler Ferenc és Károly voltak, akik tervükhöz Erkel Ferencet is megnyerve 1853. augusztus 30-án egy filharmóniai (zenekari) koncertsorozat tervével keresték meg a Nemzeti Múzeum igazgatóját. Hozzá intézett levelükben 46 nagy hangverseny megtartását vállalták azzal, hogy az azokból befolyó tiszta jövedelem egy részét „a tervezett múzeumi sétány” javára ajánlják fel.⁶ Kubinyi válaszelevelét nem ismerjük, de biztosan örömmel fogadta az ajánlatot, mert a múzeumi koncerteket addig elég kevesen látogatták⁷ és Pest legképzettebb zenekarának fellépése mindenképpen nagyobb érdeklődést ígért. Az ügy előkészítése során a következő lépést az jelentette, hogy Erkel Ferenc és a Doppler-testvérek szeptember 29-én a Helytartósághoz folyamodványt nyújtottak be, amelyben engedélyt kértek filharmóniai hangversenyek tartására, amelyek közül négyet a múzeumban, egy-egy hangversenyt pedig a budai Országház termében kívántak megtartani. A folyamodványt a Helytartóság a Nemzeti Múzeum igazgatójának 1853. október 5-én küldte le véleményezésre, amelyre Kubinyi október 24-én válaszolt, beadványában pártolva a tervet és kérve a koncertek megrendezésére az engedélyt. Ennek megadása után a koncertezni kívánó zenekar képviselői, úgymint Erkel Ferenc, a Nemzeti Színház első karmestere, Doppler Károly és Ferenc karmesterek, Ridley Kohne és Huber Károly zenekari igazgatók, Eisler Lipót első fagottos, Suck Lipót első gordonkás, valamint Pfeiffer Antal első mélyhegedűs egy kötelezvényt adtak, amelyben a következő állt:

„Nyilatkozat

Melynek erejénél fogva alulírottak, mint az 1853-54-i hangverseny-évadban a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében rendezendő filharmóniai hangversenyek vállalkozói, kötelezzük magunkat arra, hogy mi egy múzeumi tisztviselő ellenőrzése mellett ezen hangversenyek bevételének egyötöd részét, a fűtés, világítás, a szükséges bútorok megszerzése és a hangszerek szállítása, a szolgálat, jegyek és műsorok nyomtatási költségei és más kisebb kiadások levonása után, a múzeumi sétány javára átengedjük, a négyötödből pedig az előforduló összes művészi tiszteletdíjakat fedezzük.”⁸

A nyilatkozatban mint a hangversenyek vállalkozói szerepelnek a Filharmóniai Társaság vezetői, hiszen a zenei egyesület nem kapott még ez idő tájt engedélyt az abszolútista kormányzattól. Így a zenekar ügyeit intéző bizottság volt az, amely 1853. november 20-án megrendezte az első filharmóniai koncertet és az első évadokat a Magyar Nemzeti Múzeum épületében. A társaság hivatalosan csak a Kiegyezést követően, 1867 augusztusában alakulhatott meg, alapszabályainak belügyminiszeri jóváhagyása pedig 1870 januárjában történt meg. Mindenesetre a Filharmonikusok mindig is 1853-at tekintették alapítási évüknek, amelyet először 1903-ban az 50., majd 2003-ban a 150. évfordulón deklaráltak.

Az Erkel vezényelte zenekar tehát első fellépését 1853. november 20-án, vasárnap tartotta meg. Aznap még egy másik koncert is volt Pesten a Lloyd-palotában. A *Pesti Napló* tudósítója így számolt be róluk olvasóinak: „Vasárnap, f. hó 20-kán két hangverseny tartott; az egyik a pesti zenedé a Lloydteremben déli 12½ órakor, a másik

**PHILHARMONIAI
HANGVERSENYEK.**

Felőbb engedéllyel a magyar nemzeti színház zenekar tagjai első karmesterök ERKEL FERENCZ ur vezérlete alatt folyó
nov. 20-kán és dec. 8-kán, továbbá 1854-ki mar. 12-kén és april 9-kén a **nemz. muzeum** teremében
a mivel világ nagyobb és középsejára városainak példáiára
négy philharmoniai hangversenyt
szándékoznak tartani. Ezen hangversenyekhez, melyeken csak classical zene a lehető tökélytel adatik elő, az itteni jelöltek művészek
közreműködése is igénybe fog vétetni.

**Az első vasárnap 1853-i nov. 20-án tartandó
hangverseny programja.**

1. 7-ik számú symphonia A-Dur-ban van Beethoven Lajostól.
2. Aria di bravura Mozart „Don Juan”-jából, éneklí Lesniewska kisasszony.
3. Lakadalmi induló a „nyáreji álom”-ból Mendelssohn-Bartholdytól.
4. „Struensee” nyitánya Meyerbeertől.

Ezen hangversenyekre biletet nyitattak, a melyre való aláírású ívek Tröschlager, Wagner és Révész úrakkal megerősítéssel találhatók.
A biletárak mind a négy hangversenyre következők:

Közönség ————— 6 fl.	Minden egyes hangversenyen következő biletjei azok lesznek:
Stánumost azok a teremben ——— 4 „	Közönség ————— 2 fl.
Biletjei jegy a terembe ——— 2 „	Stánumost azok a terembe ——— 1 „ 30 kr. pp.
Stánumost azok az I. karzatán ——— 2 „ 30 kr. pp.	Biletjei jegy a I. karzatán ——— 1 „
	Biletjei jegy a II. karzatán ——— 1 „ 20 kr. pp.

A hangversenyek jövedelmének egy része a museumi kert javára fordítatik.

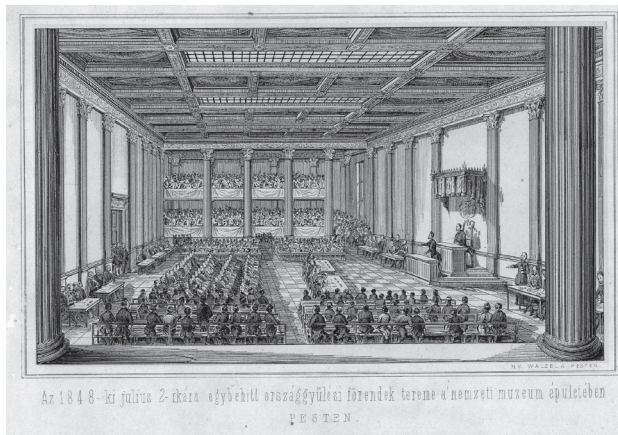
Kezdele este fél 5 óraker. **Az igazgató választmány.**

**4. kép: Az Erkel vezette filharmoniai zenekar első
koncertsorozatának plakátja. Forrás: Magyar Nemzeti
Múzeum, Történeti Tár:**

a nemzeti színház zenekarának igazgatói által a n. muzeum gyönyörű teremében 4½ óraker rendezett első philharmoniai hangverseny. – Mindkettőben nagymesterek műveit hallhatók, mindkettőben énekeltetett Mozart Don Juanjából Donna Anna bravour-dala. Amabban Hasselt Barth assz., a muzeumi teremben Lesniewszka k. a. énekelte. Hasselt B. a., ki versenyre kelt ki, magas hangon, éles hangon, erővel énekelte, de énekéből, természetesen hiányzott minden bravour mellett is a báj, a szépség, mi Lesniewszka k. a. énekében a nagy közönséget zajos tapsra s azon indiscretióra ragadá, minélfogva e nagyon nehéz aria ismételtetését kíváná. De mit nem kíván a műértő közönség! Így ismételtetett a zajos, a nagyon harsogó lakodalmi induló is Mendelssohn-Bartholdytól. Míg a szellemi zenély gyönyörű quartettjei (Mozart A. dúr és Es dúr) az ez alkalommal is gyér közönségnek valódi műélvét nyújtának, addig a muzeumi terem nagy közönsége elragadtatásának, bámulatának zajos tapsokban adá jeleit s a túlerősödött zenekar praecis művész játéka a legszigorubb zeneismerőt is kielégíté. Erkel ur a közönség méltánylatát vivta ki: Lesniewszka k. a. gyönyörű áriája s a lakodalmi induló mellett Beethoven 7-ik sz. A-dur simphoniája s Meyerbeer Struensee-jének nyitánya adatott. A közönség e magas élv után meglegedetten hagyá el a terem. – Halljuk, hogy a szellemi zenélyek ezental vasárnap d. u. 4½ óraker s a philharmoniai hangversenyek csütörtökön szinte ez időben fognak tartatni. Remélnünk lehet tehát, hogy ezental a szellemi zenélyekben is fognak találkozní azokkal, kik a klassicai zenében élvét találnak; miután a quartettekben résztvevők művészi játéka is nagyon vonzó erővel birhat.”⁹³ A nagyszerű koncertről minden újság elismerően írt, a legnagyobb elismeréssel talán a Délibáb című lap, amelyben a következőket olvashatjuk: „Nemzet színházunk zenekara a kis doboson kezdve fel a karnagyig jelenleg olly fényes tökéletességben alakult össze, hogy a világnak bármelly illetén testületével bátran versenyezhet. Illy zenekarhoz örömmel, s olly karnagy mint Erkel Ferencz vezérlete elé, bizodalommal csatlakoztak több Pesten lakozó művészek, és így alakult azon testület, melly e hangverseny előadását olly mesteri tökéletességgel végrehajtá. Mit kellesen inkább méltányolni a karnagynak tiszta felfogását,

vagy a zenének ügyességét, azt nehéz volna meghatározni. A karnagyban pontosult össze a remek művek óriási felfogása, innen indul ki a tiszta fogalom és innen fogamzik a zenekar minden egyes tagjába a nagyszerű gondolatnak életbeléptetése. A zenekar elérte a karnagy varázsvesszejének intéseit, szemei pillantásait, testének minden mozdulatait, és kiki hangszerét mesterien kezelve, így vivja ki az egész testület nagyszerű alkotással az óriási műnek dicsőségét és szerzője halhatatlanságát. Ennyit és ezt mondhatjuk az előadásról, ennyit oly testületről, mellynek élén Erkel és Doppler testvérek állanak, és mellynek egyes tagjai, egytől egyik nem csak tökéletes művészek, de kiképzett műértők is. Az előadás dicsőségében mindannyian egyaránt osztoznak; mert valamint a karnagy csak akkor érhet célát, ha kormánya alatt illy testület működik; ugy illy testület csak akkor állithat elő nagyszerűt, ha illy vezére van!”¹⁰ Volt azonban olyan lap is, amely elismerése mellett reményét fejezte ki, hogy az elkövetkezendő koncerteken a zenekar majd magyar zenét is fog játszani,¹¹ valamint megjelent egy olyan óhaj is, amely a vonósok számának növelésére vonatkozott. Ez utóbbi azért is érdekes volt, mert a Nemzeti Színház zenekarának e hiányosságára, amely elsősorban anyagi okokra vezethető vissza, már 1844-ben felhívta a figyelmet a *Honderü*.¹²

A Filharmonikusok első évadának további koncertjeire 1853. december 8-án, 1854. március 12-én és április 9-én került sor. Az egyes előadásokra a helyszínen is lehetett jegyet venni, de alkalom nyílt mind a négy koncertre érvényes bérlet váltására is, amelyeket Treichlinger, Wagner és Rózsavölgyi urak műkereskedéseiben jegyezhettek elő az érdeklődők. A jegyek nem számítottak drágának: a bérlet esetében a körszé- kért 6 forintot, a terembeli számozott székért 4 forintot, egyszerű terembe szóló belépőért 2 forintot és az I. karzaton található számozott ülőhelyért 2 forint 30 krajcárt kellett fizetni, ugyanez egy-egy koncertre 2 forint, 1 forint 30 krajcár, illetve 1 forint 10 krajcár volt, valamint jegyet lehetett váltani ebben az esetben a II. karzatra is mindössze 20 krajcárért.¹³ A hangversenybérlet terén egyébként Bécsset is megelőztük, hiszen ott csak 1860 januárjában hirdettek először bérletet filharmóniai hangversenysorozatra.¹⁴

5. kép: A Magyar Nemzeti Múzeum díszterme 1848-ban. A metszeten látható székeket és padokat használták a filharmóniai hangversenyek idején is. Forrás:

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Az első évad fent említett négy koncertjéből a második, 1853. december 8-án tartott zenetörténelmi jelentőségére hívnánk fel a figyelmet: ekkor tartották ugyanis a legelső hazai Wagner-bemutatót a *Tannhäuser* című opera nyitányának előadásával. Ez egy nagyon bátor lépés volt Erkeléktől, a *Hölgyfutár* újságírója hosszú, elemző írásában a következő szavakkal üdvözölte ezt: „igen tudjuk méltányolni azt, hogy a philharmoniai hangversenyek ügyes kezelői a fiatal szerzőknek is engednek és nyitnak szabad tért

a művészet versenyfutására”.¹⁵ Siklós Albert (1878–1942) nyolc évtizeddel később Wagner-premiereket taglaló tanulmányában megjegyezte, hogy ezzel a bemutatóval a pesti filharmonikusok megelőzték a londoni, a párizsi és a zürichi társulatokat.¹⁶ Arra azonban még bő nyolc évet kellett várnia a magyar közönségnek, hogy az egész operát bemutassák, hiszen arra csak 1862. március 6-án került sor a Nemzeti Színházban.

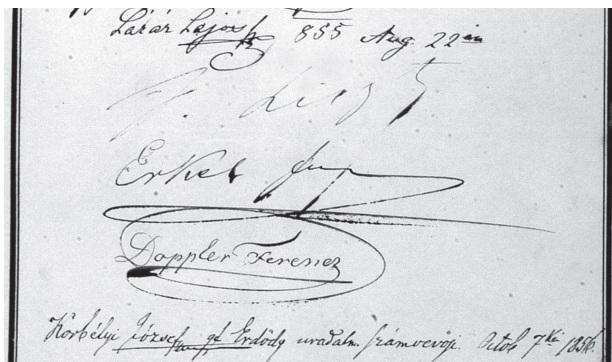
6. kép: Giergl Alajos: Erkel Ferenc, 1861. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

mindezt egy kicsit kiszínezve, dramatizálva meséli el: Kubinyi egy alkalommal egy sötét, ablaktalan szobába vezeti a nála járó Erkelt, ahol gyertyát gyújtva mutogatja az első felelős minisztérium relikviáit, többek közt bútorait, megemlítve, hogy a hatalom elrendelte az elpusztításukat, eltűzelésüket. Erkel később, amikor Albrecht főhercegnél, Magyarország helytartójánál jár zenekara vezető tagjaival engedélyt kérni a filharmóniai koncertek rendezésére, szóba hozza a bútorok dolgát, mint amelyen áll vagy bukik a hangversenyek egész tervezete. Végül a főherceg a következő szavakkal fordul Erkelékhez: „*Hát nem bánom. Ismerem rendőrhatalóságaink álláspontját, de én amondó vagyok: ócska bútorok ellen nem harcolunk...*”¹⁸

A székekre pedig a következő években is szükség volt, mert a múzeum dísztermében számos koncertet tartottak. Ezek közül is minőségileg mindig kitűntek az Erkel vezényletével végbement filharmóniai hangversenyek. Az előre meghirdetett előadások mellett az évek során több jótékonyági koncertre is sor került. Az egyik ilyen maga Erkel szervezte meg 1855 áprilisában szülővárosa, Gyula árvízkarosultjai javára.¹⁹

Az 1855–1856-os évadra a filharmóniai hangverseny már közzükségletté vált, amelyet leginkább a látogatók számán lehetett lemérni: az évad öt koncertjére (1855. december 2., 16., 30., valamint 1856. február 17., március 2.) majdnem az összes

A múzeumi koncertek kapcsán felmerül egy érdekes kérdés: honnan volt ennyi szék? A kérdésre kézenfekvő, logikus válasz lenne: a rendező zenekari bizottság szerezte azokat be, mint ahogy azt fent idézett nyilatkozatukban a múzeum felé vállalták. Erre azonban szinte biztosan nem állt rendelkezésükre semmilyen anyagi forrás, úgyhogy más választ kell keresnünk. Kézenfekvőbbnek látszik és talán közelebb áll az igazsághoz, hogy a múzeum rendelkezett megfelelő számú székekkel (esetleg még paddal), amelyek pedig nem sokkal korábban, 1848-ban készültek, mégpedig a múzeum dísztermében üléselő főrendiház tagjai, valamint a karzatokon helyet foglalók számára. A főrendiházi ülésterem a szabadságharc leverése után még egy jó ideig bebútorozva állt, pontosan addig, amíg Portmann rendőrfőnök meg nem tudta és el nem rendelte (1852. április 12-én) a bútorok, köztük az elnöki emelvény és a miniszteri székek eltávolítását.¹⁷ Ezek közül aztán a legtöbb visszakerülhetett a „lomtárból” a múzeum hangversenytermébe. Gál György Sándor *Hazám, hazám, te mindenem* című, Erkel Ferencről írt életrajzi regényében

7. kép: A három Ferenc (Liszt, Erkel, Doppler) vendégkönyvi aláírása. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

helyet előre kibérelték, és az érdeklődés olyan nagy volt, hogy például az első hangversenyt – a korabeli tudósítás szerint – ezer ember hallgatta végig, amely a terem túlzásfoglalását jelentette.²¹ Az öt említett koncerten kívül a Filharmonikusok Erkel Ferencel az élükön a zenede növendékeinek közreműködésével még egy hangversenyt adtak a múzeum dísztermében 1856. január 27-én, mégpedig Mozart születésének 100.

évfordulója alkalmából. A zenei ünnepen természetesen csak a nagy zeneszerző műveit játszották, a befolyó jövedelmet pedig jótékony célra, „a magyarországi szegény zeneművészek gyámolítására” fordították.²² Az évad zárókoncertjének befejezése után Kubinyi Ágoston a rendező választmány tagjait fényes lakomán látta vendégül, amelyen több más író és művész is megjelent. Az esemény ünnepélyességét emelte, hogy a vacsorának hlyet adó teremben kifüggesztették a néhány nappal korábban a múzeumnak ajándékozott Giergl Alajos által festett Erkel-portrét.²³ Az ezekben az években a múzeum közéletében, a Magyar utca 1-ben lakó Erkel minden bizonnyal nemcsak saját koncertjeire járt a Nemzeti Múzeumba, hanem másokéin is megfordulhatott mint hallgató. Az egyik fennmaradt múzeumi (könyvtári) vendégkönyv

8. kép: A Nemzeti Múzeumban tartott Kazinczy-ünnepségről készült metszet, 1859. A múzeumi filharmonikus hangversenyekről nem rendelkezünk képi forrással. Ennek fő oka az lehetett, hogy még ebben az időszakban alig volt képes folyóirat és a legjobb, a Vasárnapi Ujság sem közölt metszetet múzeumi koncerteseményről. Maradnak tehát analógiaként a más alkalmakat rögzítő képek, mint pl. a Kazinczy-ünnepség.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

tanúsága szerint Erkel Ferenc ott volt, amikor barátja és pályatársa, Liszt Ferenc az *Esztergomi mise* nyilvános próbáját tartotta és vezényelte a múzeum dísztermében 1856 augusztusában. (A nyilvános nemzeti műzeumi próbából kettőt is tartottak, az első augusztus 26-án, a másodikat két nappal később. Erkel, valamint Liszt és Doppler Ferenc dátum nélküli vendégkönyvi aláírása valószínűleg az első próba napjáról való.)²⁴

9. kép: A Bánk bán című Erkel-opera Tisza-parti jelenetének metszete.

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1861.

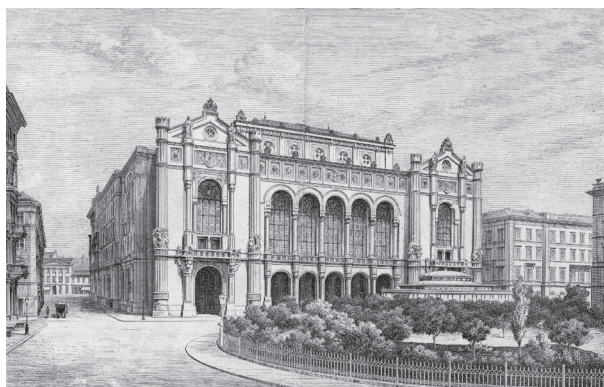
Az 1857-es évadban már érzékelhető lett bizonyos hanyatlás az egyes darabok előadásánál, amely főként abból adódott, hogy a zenekar nem tartott elég próbát. Ez hamarosan meg is bosszulta magát, mert a műértő közönség az 1857–1858-as évadra már alig váltott bérleteket, úgyhogy a rendező bizottság már a második hangverseny (1857. december 13.) után kénytelen volt a Helytartósághoz fordulni, és a teremdíj egy részének elengedését kérni. Ettől kezdve egészen 1875-ig, amikor aztán Erkel Sándor alatt a társaság újjászületett, az egyes évadokat a szélsőségek jellemezték: vagy tele volt, vagy kongott a terem,

sőt 1861 tavaszától egy évig egyáltalán nem tartottak koncertet a filharmonikusok.²⁵

Persze ez nem jelentette azt, hogy ne lettek volna ezek az évek is fontosak, vagy hogy ezen idő alatt ne nyújtott volna jelentőset az együttes. Erkelék a klasszikusok – például Mozart, Beethoven – mellett egyre többször játszottak kortárs darabokat, elsősorban Lisztől, Wagnertől és Berlioztól. Utóbbi Rákóczi-indulóját az 1859-1860-as évad mindhárom hangversenyén előadták akkora sikerrel, hogy a zenekarnak minden alkalommal ismételnie kellett. A tapsvihar, a siker persze nemcsak Berlioznak és Erkel zenekarának szólt, hanem egyúttal az abszolutizmus időszakában elfojtott nemzeti érzés kitörése is volt.²⁶ (A nemzeti öntudat ezekben a hónapokban Kazinczy Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából tartott ünnepségeken nyilvánult meg a legjobban. Erkel *Himnuszát* ettől kezdve énekelték rendszeresen ünnepi alkalmakkor.²⁷) A Rákóczi-indulóval kapcsolatosan D'Isos Kálmán (1878–1956) neves zenetörténészünk jegyzi meg, hogy az, hogy az induló világhírű lett, elsősorban Erkelnek köszönhető, hiszen ő ismertette azt meg Liszttel és Berliozsal is.²⁸

A következő 1860–1861-es évad műzeumi filharmonikus hangversenyei közül az 1861. január 6-it kell kiemelnünk, ez alkalommal hangzott ugyanis fel először nyilvánosan Erkel új nagy nemzeti operája, a *Bánk bán*, illetve a hangverseny jellege és időbeli kerete miatt annak csak egy részlete. A *Bánk bán* 1860 végén már készen volt és elkezdődtek az opera próbái is a Nemzeti Színházban.²⁹ Minden bizonnyal sokan megkeresték Erkel azzal a kéréssel, amelyet a *Zenészeti Lapok* munkatársa a következőképpen fogalmazott meg: „*A philharmoniai hangversenyekről eszünkbe jut azoknak lelkes, s kitűnő igazgatója Erkel Ferenc, ki mint a nem sokára színre kerülő »Bánk bán« magyar*

dalmű szerzője, nagyon üdvös dolgot cselekednék s leköteleznék a magyar zene iránt lán-
goló közönséget, ha addig is, míg műve előadatik, a jövő philharmoniai előadásokban
valamit bemutatna e várva várt dalműből. Ha ezt a maga idejében az »Észak csillagá-
val« s »Dinoráhhval« tehette, úgy azt hisszük még inkább teheti egy olyan művel, mely
a magyar közönséget okvetlen jobban, s melegebben érdekli mint a nevezett két idegen
dalmű. Ajánljuk ez indítványt komoly figyelmébe.”³⁰ Erkel figyelembe vette az „indít-
ványt”, illetve engedett a nagy nyomásnak és beillesztette filharmóniai hangversenyének
műsorába. Még egy indítványt elfogadott, amelyet Mosonyi Mihály tett nem sokkal
korábban,³¹ és zenekari hangszerként alkalmazta a cimbalmot, először a magyar ze-
netörténetben. A cimbalmos pedig nem volt más, mint Erkel Ferenc Sándor nevű fia.³²
A zenetörténeti jelentőségű koncerten a *Bánk bán*ból a Tisza-parti jelenet hangzott el,
amelyben Melinda szerepét Hollósy Kornélia énekelte nagy sikerrel. A sajtó lelkes és
elismerő hangon írt a darabról és annak szerzőjéről: volt olyan írás, amely az opera ere-
detiségét dicsérte és volt olyan is, amelyben az újságíró megjegyezte, hogy a *Hunyadi*
László szerzőjét a Bánk bán írója bizony el fogja homályosítani.³³ Az opera díszbemuta-
tóját két hónappal később, 1861. március 9-én tartották a Nemzeti Színházban.

10. kép: A Pesti Vigadó épülete, ahová átköltöztek a Filharmonikusok.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Az 1861. március 17-i évadzáró előadás után a filharmonikus hangversenyek sorozata egy időre megszakadt, mert a koncert utáni hetekben a múzeumi dísztermet képviselőházi ülésteremmé alakították át. Később, 1861 augusztusában aztán hiába ürrült meg a terem az országgyűlés feloszlása után, mégsem indult újra a filharmonikusok koncertsorozata. Pedig igény lett volna rá, amelyet az egyik korabeli lapban így érthetünk tetten: „Sajnos, hogy philharmoniai hangversenyek ez idén nem lesznek. Sem Erkel, sem a zenekar nem mozog. Pedig a más nemű hangversenye-

ket mind szívesen elengedhetnők egyetlen egy új nagy zenekari előadásért.”³⁴ Úgy nézett ki, hogy az Erkel vezényelte zenekar koncertjei 1862-ben sem folytatódnak, de ahogy a *Divatcsarnok* című lap fogalmazott „Rosthy Pál buzgó tevékenysége feltámasztá halottaiból” (más sajtótermékből azt is tudjuk, hogy báró Eötvös József és gróf Károlyi György is ott volt a kezdeményezők között³⁵). Az első filharmóniai koncertre végül 1862. március 23-án került sor Erkel dirigálásával, amelyet a jogászhallgatók segélyegylete javára rendeztek. A mester ezen a hangversenyen mutatta be (még a színházi premier előtt) új operájának, a *Saroltának* a nyitányát. A *Hölgyfutár* négy nappal később megjelent számában így írt erről: „Lelkesült tapsokkal fogadta a közönség... E dalmű a hallott kis részből következtetve, úgy látszik, egyike lesz a magyar zene gyöngyeinek.”³⁶ Ezt követően 1862 tavaszán még három filharmóniai hangversenyt tartottak a Nemzeti Múzeumban, mindhárom

11. kép: Mátray Gábor múzeumi könyvtárőr, a Nemzeti Zenede igazgatója. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

zeumi filharmoniai hangversenyeket a korabeli sajtó élénk figyelemmel kísérte. Előre hirdette azokat, majd részletesen beszámolt róluk. Bár néha kritikát is megfogalmaztak a zenekarral szemben, inkább az elismerés hangján szóltak a tudósítók, például ekképpen: „A zenekar Erkel igazgatása mellett oly buzgalmasan, oly mesterileg forgatá magát, mint egy kis légió, mely élén egy jó hadvezérrel biztosan diadalra indul.”³⁹ (Ehhez hasonlóan fogalmazott később talán ugyanaz az újságíró, amikor a tanulmányunk címében idézett értékelését leírta a zenekarról, illetve karnagyáról.) Az 1856–1857-es évad utolsó koncertjét így dicsérték egy másik lapban: „Mind orchestralis műveket játszottak, azon hatással, melyet az Erkel igazgatása alatti jeles zenekartól teljes joggal várhatunk.”⁴⁰ A koncertkritikák mellett összefoglaló értékelést is találhatunk az Erkel vezette zenekarról: „A philharmoniai hangversenyeket [...] „Hunyadi László” nagy tehetségű költője Erkel Ferenc igazgatja. E hangversenyek ismertetőik meg a pesti közönség nagy részével a remek zenét, mely nem használja a hatásvadászat eszközeit, de, mert szívből van írva, minden szívre egyformán hat. E hangversenyek mutaták be nálunk az újabb lángeszű zeneszerzők, egy Schumann Robert, Berlioz, Liszt meghatározó műveit, oly mesteri harmonikus előadással, mely teljesen méltó e zeneköltők szelleméhez.”⁴¹

Meg kell még jegyeznünk, hogy Erkel Ferencet a múzeumban kollegiális kapcsolatot fűzte két személyhez is: Mátray Gábor (1797–1875) múzeumi könyvtárörhöz, aki szintén zenész volt és jeles zenetörténész is, a Nemzeti Zenede igazgatója és

bevétele az írói segélyegylet javára folyt be. A múzeumi koncertek sorozatában ezután úgy tűnik az előzőnél is nagyobb szünet állt be, ugyanis Erkel zenekara csak 1864. december 18-án lépett fel újra, amely alkalom azzal vált nevezetessé, hogy ekkor játszottak a zenészek először az új, mély a-ra hangolt fa- és rézfúvós hangszereken. A következő 1865. január 6-i hangverseny pedig azért vált emlékezetessé, mert ez lett a filharmonikusok múzeumi búcsúkoncertje, mivel a rendező bizottság úgy döntött, hogy a zenekar következő fellépését már az időközben felépített Vigadó épületében tartja meg. Erkel Ferenc 1865. március 25-én vezette először új otthonában társulatát.³⁷ Utoljára 1871. március 26-án vezényelte a Filharmonikusokat a Tudományos Akadémia dísztermében megrendezett jótékonyági koncerten, amelyen Liszt Ferenc és Volkmann Róbert is megragadta a karmesteri pálcát. Ezt követően már csak azon a hangversenyen lépett fel, amelyet a Filharmoniai Társaság rendezett 80. születésnapja alkalmából 1890. november 7-én. Utolsó előadásán nemcsak karmesterként szerepelt, hanem zongoraművészként is, eljátszva kedvelt darabját, Mozart d-moll zongoraversenyé.³⁸

Összességében elmondhatjuk, hogy a mű-

12–13. kép: Ezüst asztaldísz az Erkel-hagyatékból, Bécs, 1888 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Tár)⁴⁵

Czanyuga Józsefhez (1816–1894), aki 1849-től múzeumi irattárnokként, majd igazgatósági titkárként dolgozott a Nemzeti Múzeumban. Ő írta Erkel *Erzsébet* és *Sarolta* című operáinak a szövegekönyvét.⁴²

Erkel Ferenc 1893-ban bekövetkezett halála után 11 évvel, 1904-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba, illetve annak könyvtárába került szellemi hagyatéka, levelezése, saját kezű partitúrái, kottagyűjteménye. Ez a hatalmas kéziratos gyűjtemény lett az alapja a *Zenei levelek* című kézirattári iratgyűjteménynek, de az Erkel-hagyaték hívta tulajdonképpen életre az adományozás után 20 esztendővel, 1924-ben a Zeneműtárat is az Országos Széchényi Könyvtár keretein belül. A hagyaték Erkel születésének 100. évfordulója évében már kutatható volt (Vértessy Jenőnek köszönhetően).⁴³ Emellett Erkelnek 1904-ben még néhány személyes tárgya is bekerült a múzeum Érem- és Régiség-tárába. Ezeket a tárgyakat, egészen pontosan 5 db tárgyat (két karmesteri pálcát, egy babérkoszorúról való lantot, egy dísztalat, egy kancsót és egy asztaldíszet) a Nemzeti Múzeum az örökösöktől vétel útján szerezte meg.⁴⁴

Erkel Ferenc születésének 100. évfordulójának alkalmából 1910. november 5-én tartott előadásában D'Iszo Kálmán a következőképpen értékelte a mester múzeumi koncertjeit: „*A Nemzeti Múzeum díszterme zenetörténetileg fontos hely. Zenei művelődésünk fejlesztésének hatásos tényezői voltak és maradnak azon zenekari hangversenyek, a melyeket Erkel itt szólított életre.*”⁴⁶ Az Erkel vezetésével létrejött filharmonikus zenekar Budapesti Filharmóniai Társaság néven ma is működik. Magyarország legrégebben működő zenekarának első otthona, hangversenyeinek első befogadója a Magyar Nemzeti Múzeum volt. Főként ennek okán jelenthetjük ki – csatlakozva D'Iszo fent idézett megállapításához –, hogy Erkel Ferenc és a Nemzeti Múzeum kapcsolata a magyar zenetörténet valóban fontos, említésre és emlékezetre méltó részévé vált.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*. Bp., 1943.
- BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. Bp., 1927.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *150 éve így ünnepelték. Kazinczy-megemlékezések 1859-ben = Honismeret*, 2009, 5. sz., 39–44., 43.
- D'ISOZ Kálmán: *A filharmonikusok története 1853–1903 = A Filharmoniai Társaság multja és jelene 1853–1903*. Szerk. MÉSZÁROS Imre – D'ISOZ Kálmán, Bp., 1903, 51.
- D'ISOZ Kálmán: *Erkel és a szimfonikus zene = Erkel Ferenc emlékkönyv*. Szerk. FABÓ Bertalan, Bp., 1910, 129.
- D'ISOZ Kálmán: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VI. Zenei kéziratok jegyzéke. I. köt. Zenei levelek*. Bp., 1924., V.
- D'ISOZ Kálmán: *A Filharmoniai Társulat = A magyar muzsika könyve*. Szerk. MOLNÁR Imre, Bp., 1936.
- FEJŐS Imre: *Százéves a Muzeumkert*. Bp., 1955.
- GÁBRY György: *A Nemzeti Múzeum és a zene*. Bp., 1970.
- GÁL György Sándor: *Hazám, hazám, te mindenem. Erkel Ferenc életregénye*. Bp., 1963.
- KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum*. Pest, 1848.
- MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868.
- MOSONYI Mihály: *Egy szó a cimbalom érdekében = Zenészeti Lapok*, 1860. november 7., 6. sz., 45–46.
- MOSONYI Mihály: *Bánk bán = Zenészeti Lapok*, 1861. március 27., 26. sz., 204.
- SIKLÓS Albert: *Wagner-premierék hazánkban = A Zene*, 14., 1932–1933, 10. sz., 185.
- SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: *Zenei Lexikon*, II. köt., Bp., 1965.

JEGYZETEK

- 1 *Hangverseny délelőtt, hangverseny délután = Hölgyfutár*, 1858. március 15., 60. sz., 239.
- 2 BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. Bp., 1927, 508.
- 3 FEJŐS Imre: *Százéves a Muzeumkert*. Bp., 1955, 2.
- 4 KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum*. Pest, 1848, 20.
- 5 MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868, 64–65. Zenede: ti. a Pestbudai Hangszegyleti Zenede.
- 6 D'ISOZ Kálmán: *A filharmonikusok története 1853–1903 = A Filharmoniai Társaság multja és jelene 1853–1903*. Szerk. MÉSZÁROS Imre – D'ISOZ Kálmán, Bp., 1903, 51.
- 7 Az 1853. április 24-i koncerttel kapcsolatosan a következőt olvashatjuk: „A muzeumi hangverseny válogatott, azonban oly kis számú közönség előtt ment véghez, miszerint, ha e részvétlenség tovább is így tartandó, a muzeumi sétányt majd csak unokáink élvezhetendik.” (*Hölgyfutár*, 4. évf., 1853. április 26., 78. sz., 324.)
- 8 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 52.
- 9 *Pesti Napló*, 4. évf., 1853. november 22., 1111. sz. (4.)
- 10 *Philharmoniai hangverseny I. = Délibáb*, 1853. november 27., II., 22. sz., 700–701.
- 11 „Reméljük, hogy a rendező választmány jövő előadásiban nem fog egészen megfélekezni a magyar zenéről? Vagy ez nem való philharmoniai hangversenyekbe?...” (*Divatesarnok*, 1853. november 24., 68. sz., 1381.)
- 12 D'ISOZ Kálmán: *A Filharmoniai Társulat = A magyar muzsika könyve*. Szerk. MOLNÁR Imre, Bp., 1936, 90.
- 13 A belépti díjakat ld. az 1853. november 20-i koncert plakátján (eredetije pl. a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható). A koncert jövedelmének egyötödét valóban a muzeumkert javára, négyötödét pedig az 50-60 tagból álló zenekar és a vendégművészek tiszteletdíjára fordították.
- 14 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 56–57.
- 15 *Philharmoniai hangverseny II. = Délibáb*, 1853. december 11., II., 24. sz., 763–765.
- 16 SIKLÓS Albert: *Wagner-premierék hazánkban = A Zene*, 14., 1932–1933, 10. sz., 185.
- 17 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 50.
- 18 GÁL György Sándor: *Hazám, hazám, te mindenem. Erkel Ferenc életregénye*. Bp., 1963, 376., 381.
- 19 Erkel 1855. március 28-án fordult Kubinyi múzeumigazgatóhoz a következő kéréssel: „A víz által károsult gyulaiak, földieim javára, folyó év április 1-én egy jótékony czélú philharmoniai hangversenyt ohajtván adni: eszedezem, kegyeskedjék e napon hét órára a muzeumi termet átengedni.” (OSZK Kézirattár. Zenei levelek. Fond XII/277. – jelenleg a Liszt Ferenc Múzeum kiállításán. Fakszimiljét ld.: D'ISOZ: *i. m.* [1903], 56. és 57. oldal között.) A koncertet végül is április 15-én tartották meg (*Budapesti Hírlap*, 1855. április 17., 697. sz., 3855.).
- 20 *Délibáb*, 1855. november 25., 24. sz., 292.
- 21 D'ISOZ: *i. m.* (1903), 57. A szám egy kicsit túlnak tűnik, maximum 500 fő látszik reálisnak,

- ennyi ülőhelynél több ugyanis a karzatokkal együtt sem férhetett el.
- 22 *Déliabáb*, 1856. január 27., 4. sz., 47.
- 23 *Divatcsarnok*, 1856. március 10., 14. sz., 272. A festményt gróf Pejacevich János adományozta a múzeumnak (*Déliabáb*, 1856. március 2., 9. sz., 111.).
- 24 A Széchényi-Országos Magyar Könyvtár Főrendi Vendégeinek című vendégkönyv (1852–1981). OSZK Kézirattár Fol. Hung. 3532 12a. fol. A próbákról ld. *Hölggyfutár*, 1856. augusztus 27., 197. sz., 805., 1856. augusztus 29., 199. sz., 813.; *Budapesti Hirlap*, 1856. augusztus 17., 198. sz. (2.), 1856. augusztus 29., 200. sz. (2.).
- 25 D'ISOZ: i. m. (1903), 58.
- 26 A *Nővilág* pl. így írt az induló sikeréről: „A Rákóczy-induló miatt különösen kedves filharmoniai hangversenye harmadikának is oly nagy és lelkesedett közönsége volt, mint már megszoktuk. A Rákóczy-indulót háromszor ismételte meg a közlekedés, melyről egyáltalán nem volt csoda, hogy melegeivel a zenészeket is megszállta, ezek is, - kik hangszerük miatt tehették - állva adták elő e mennyi ihletéssel írt művet. Nem bir arról eleget beszélni, ki egyszer hallotta, s a hangversenyek e szakában valóban csak róla lehet hallani mindenütt, mint a saison zene-arszlánáról. Természetes tehát, hogy mai hirrovatunkat mi is ez indulóval kezdtük.” (*Nővilág*, 4. évf., 1860. január 15., 3. sz., 42.) Nemzeti hagyományaink felé fordulásnak nagyon fontos zenei eseménye volt Suck Andrásnak, a Nemzeti Színház zenészeinek első tárogató-hangversenye 1859. december 8-án a Nemzeti Múzeum dísztermében (a koncertről ld. pl. *Vasárnapi Ujság*, 1859. december 18., 51. sz., 609.). A nevezetes hangverseny előtt még tartottak egy próbát a múzeumban, amelyre csak néhány embert hívott meg Kubinyi Ágoston; köztük volt Erkel is (*Ujabb tárogató-próba = Vasárnapi Ujság*, 1859. december 4., 49. sz., 584.).
- 27 DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *150 éve így ünnepelték. Kazinczy-megemlékezések 1859-ben = Honismeret*, 2009, 5. sz., 39–44., 43. Annak is van nyoma, hogy a központi Kazinczy-ünnepségre, amelyet a Nemzeti Múzeum dísztermében tartottak, elvárták volna, hogy Erkel komponáljon egy ünnepi nyitányt (*Hölggyfutár*, 1859. október 15., 123. sz., 1008.).
- 28 D'ISOZ Kálmán: *Erkel és a szimfonikus zene = Erkel Ferenc emlékkönyv*. Szerk. FABÓ Bertalan, Bp., 1910, 129.
- 29 „*Erkel befejezte »Bánk bán« operáját. A színháznál már (!) szerepezik.*” (*Nővilág*, 1860. december 9., 50. sz., 797.)
- 30 *Zenészet Lapok*, 1860. december 26., 13. sz., 103.
- 31 MOSONYI Mihály: *Egy szó a cimbalom érdekében = Zenészet Lapok*, 1860. november 7., 6. sz., 45–46. (Vö. *Hölggyfutár*, 1860. november 12., 136. sz., 1077.) *Mosonyi Mihály G.* (1815–1870): kiváló magyar zeneszerző és zeneíró, akinek halálára Liszt gyászzenét írt. Mosonyi Széchenyi István halálára írt *Gyászhangok* című művét, a társulat 1860. december 16-i *Ünnepi zenéjét* a 1861. január 6-i hangversenyen mutatták be először (SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: *Zenei Lexikon*, II. köt., Bp., 1965, 637.)
- 32 Mosonyi a következőképpen dicsérette a fiatal cimbalmost már az opera díszbemutatója után: „*A cimbalom is – mely mint zenekari hangszer e dalműben szerepelt legelőször – különös figyelmet érdemel, mert kibizonyul, hogy azzal nem mindennapi hatást lehet előidézni. E hangszer kezelhetése sokkal nehezebb mint sokan talán képzelik s sok időre van szükség míg valaki csak tűrhetőleg is begyakorol rajta valamit. A fiatal Erkel Sándor (Erkel Ferenc ifjabbik fia) kevés idő alatt sajátította az ahoz megkívántató ügyességet, s már a vele tett első kísérlet után is reményelhetjük, hogy idővel e hangszer méltó helyet fog elfoglalni a nemzeti színház zenekarában.*” (MOSONYI Mihály: *Bánk bán = Zenészet Lapok*, 1861. március 27., 26. sz., 204.)
- 33 *Hölggyfutár*, 1861. január 8., 4. sz., 31.; *Zenészet Lapok*, 1861. január 9., 15. sz., 119.
- 34 *Hölggyfutár*, 1861. november 28., 143. sz., 1150.
- 35 *Ne felejtis*, 1862. február 23., 47. sz., 555.
- 36 *Budapesti hírharang = Hölggyfutár*, 1862. március 27., 37. sz., 294.
- 37 D'ISOZ: i. m. (1903), 62.
- 38 CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*. Bp., 1943., 7. A műhöz még fiatalabb korában saját kadenciát komponált, amelyet ezúttal is előadott – emlékeztetből.
- 39 *Hölggyfutár*, 1857. március 23., 67. sz., 295.
- 40 *Divatcsarnok*, 1857. április 15., 8. sz., 179.
- 41 *Divatcsarnok*, 1857. március 15., 3. sz., 136.
- 42 A Magyar Nemzeti Múzeum zenei, illetve zenetörténeti vonatkozásaira ld. még: GÁBRY György: *A Nemzeti Múzeum és a zene*. Bp., 1970.
- 43 D'ISOZ Kálmán: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VI. Zenei kéziratok jegyzéke. I. köt. Zenei levelek*. Bp., 1924., V.
- 44 *Három nemzedék ereklétárgyai*. Bp., 1988, 124–125. (tárgyleírások). A Nemzeti Múzeumba került tárgyakat Erkel működése során kapta ajándékba. E dísztárgy talpára egy nyitott könyv alakú kartus van erősítve, vésett felirata a következő: „Erkel Ferenc országos főzeneigazgató úrnak 50 éves karnagyi jubileumára a budapesti hangszerkészítők 1888 Deczemb hó 16. – Schunda V. J. Placht T. Bruckner N. Kaiml F. Pilát F. Lédeczy S. Stowasser I. Csupport J. Hevesi B. Reibel P. Heckenast G.” Az asztaldísz tálkájára pedig apró hangszerek vannak erősítve: lant, hegedű, hárfá, szárnykürt, gitár, trombita, cimbalom üstböd, fuvola és klarinét, továbbá nyolc aranyozott kartus a következő operák bevéssett címeivel: Hunyadi László, Sarolta, Dózsa György, Névtelen hősök, Brankovits György, Bátori Mária, Erzsébet, Bánk bán.
- 45 D'ISOZ Kálmán: *Erkel Ferenc = Budapesti Szemle*, 144. k., 1910, 408. sz., 446–454.